

Üçüncü sene

Onbirinci sayı

DARÜLFÜNUN

İlahiyat Fakültesi Mecmuası

Tarihî, İctimai, Dinî, Felsefî

Nisan 1929

İSTANBUL

Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi

1929

KERRAMİLER

Sırtında dikişsiz bir keçi pöstekisi ve başında uzun, beyaz bir külah taşıyan «ebu Abdullah Mehmet ibini Kerram (1)» aza kanaatle yoksulluk içinde yaşamıyı ihtiyar etmiş müttekî ve mutaassıp bir adamdı. Aslı «Sicistan» ın merkezi olan «Zerenc» ahalisinden olan bu adamın ilmi edep hususunda kabiliyeti azdı. Muhaddislerce «Kezzap» at edilenlerden «Ahmet ibni Abdullah cuyubarî» ve «Mehmet ibni Temimilfarıyabî» den hadis dinlemiş idi (2). Bu zat muhaddislerce «Sakitülhadis» olduğu gibi îtikada ait hususdaki bitatlerinden dolayı da Kelamcılarca «Müptedî» at olunmuştur. Bunun «usulü

(1) «Kerram» kelmesini muhtelif sûrette zabt edenler vardır. «İbni makûla», «Sem'nî» kafın fethi ve ranın şeddesile zabt etmişlerdir. Pederi bağ bekcısı olmakla bu namı almışlar. dorusu da budur. «Kerrmi» lerin meşhur kelamcıları «Mehmet ib i Nisam» bu kelimeyi kafın fethi ve ranın tahfifile «keram» ve aynı zamanda yine ranın tahfifile ve ranın kesrile rivayet etmiştir ki bu rivayetlerin ikisinde de adeti vechile gayretkeşlik göstermiş olduğu meydandadır. Gazetelerden «Sebüktekin» o tarihte Kerramilerin reisi olan «Mehmet ibni İshak ibni Mehmişat» ı sair ülemaya tercih ve takdim etmiş ve oğlu «Mehmet bin sebektekin» dahi pederi gibi bu zati iltizam eylemiş olmakla Kerramilerin yıldızları parlamış idi ki meşhur edip ve kudrtli şair «Ebülfethülbüsti» dahi «Memet ibni Hayam» ın gayretkeşliğine tebeau ve aynı zamanda kendisini kapdınımış olduğu cinas yapmak illetine malup olarak:

والدين دين محمد بن كرام
بمحمد بن كرام غير كرام

الفقه فقه أبي حنيفة وحده
إن الدين يجهلهم لم يقتدوا

«Fıkıh», varsa «Ebuhanife» nin; yalnız «Ebuhanife» nin Fıkıhıdır. Kalam dahi «Mehmet ibni kerram» ın kalamıdır. Cehil saikasıyle «Mehmet ibni kerrama» iktida etmiyenler kerram - kerimin Cemi - olmiyanlardır.» demiş ve bu edip dahi «kerram» kelimesinde kâfi kesir ve rayı tahfif ile kullanmış idi. istitradeu şunuda arz edelim : bu edip, Sâmâuî ümerasından «Toan» ın Eiinden «Büst» kaSabasını almış olan yine Samanî ümerasından «Paytus» un kâtibi iken «Toan» ın «Sebektekin» e iltica etmesile «Sebektekin» «Raytus» dan «Büst» i almış ve bu muktedir edibi kendisine intihap etmiş idi. Bu edip (400hicri) de «Özkent» de zefat etmiştir.

(2) «Aynî» tarihinde «İbni kerram» tercumei halinde, kerramilerin hadis vaz'ını caiz gördüklerini söyliyener olduğu mezundur.

din - itikadiyat » da en büyük bitati Cenabıhakkâ « cisim » itlak etmesi ve Cenabı hakkı Arş üzerinde müstekir at ederek, burada, şurada diye ecsama işaret ettiğimiz gibi arş üzerinde müstekir ve mütemekkin at ettiği Cenabı hakka dahi işareti hissiye ile işaret edilebileceğini kabul etmesi ve kendisince cisim olan zatibârînin Arşa mümas olduğunu ve taht cihetinden hat ve nihayeti bulunduğunu itiraf eylesesidir. Bunun eserlerini, « ibnicevzî » nin « Elmuntazam » ında söylediği vechile, gerçi telmizi « Memun ibni Ahmedüssellemî » tasnif ediyor idisede bu telmiz fikirleri hocasından alıyor idi. Binaen aleyh bunun üluhiyeti tecsim etmesine « Azabılkabir » (1) namındaki eserinin mukaddimesinde Zatibarî hakkında « Ahâdiyüzzat, Ahâdiyülcevher » demiş olmasını dahi ilâve edebiliriz ki açıktan açığa burada haktaala ya « Cevher » itlak etmiş olduğu görülmektedir. Bu zâtin îmanını, « tasdiki kalbî olmaksızın yalnız lisanen ikrar » at etmesi dahi kendisine mahsus bidatlerden biri idi. « ibni Kerram » ın zamanına kadar îmanını « Mercie » nin üleması « dil ile ikrar, kalp ile tasdik « suretiyle, » Cehmiyye « yalnız kalp ile tasdik, « muhaddisler » dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve vazaifi diniyeyi icra suretleriyle târif etmiş idiler. İmanın tarifi hususunda tarihen en son söz « İbni kerram » ın sözüdür ki kendisiuden evvel böyle bir söz söyliyem olmamıştır. Buna göre bir adam kalben itiraf etmeksizin kelime-i şehadeti yalnız lisanen teleffuz eder ise Mümini kâmindir. Şu kadar var ki Cenettlik değil Cehennemliktir. (2)

« İbni Kerram » « Nisabur » a gelmezden evvel beş sene kadar « Mekke » de mucavir kalmış ve benî tahirden « Tahir ibni Abdullah » zamanında « Nisabur » a gelmiş ve burada zahitlerden « Ahmet ibni harbülisfahanî » ye mülakâ olmuş idi. Zühtü tekva hususunda naziri olmamakla beraber üluhiyeti tecsim ettiğinden ve iman hususunda ki bu garip fikrinden

(1) « İbni kerram » ın bu nâda bir kitabı olduğuna da « Elfarsa 203 » pe muttali oluyoruz.

(2) İbniTeymiyye « İbni Haysam » ın, İmanın yalnız dil ile ikrar, olduğuna bir eserini görmüş olduğunu (elfürkanı beyelhahlrı vebatıl - s43)nde söylemektedir.

dolayı « İbni Kerram » intikat ediliyor idi. Ülemâ tarafından akt olunan ilmî meclislerde kendisinden vakî olunan istizahlara ilmî cevaplar veremiyerek mutekidatının ilham eseri olduğunu söylüyor idi. Bu garip efkâr ve itikadından dolayı mezkûr hükümdar tarafından habs edildi.

Buradan bir aralık «Secistan» a dönerek mamelekini sattıktan sonra yine « Nisabur » a gelmiş ve yine bu hükümdarın oğlu ve « Benî Tahir » in son hükümdarı olan « Mehmet ibni Tahir » tarafından habs edilmiş idi. « İbni Kerram » bu şehirde ikamet ettiği on dört senenin sekiz senesini mahbeste geçirmiş idi. Tuğladan bina olunmuş olan kürsüsünün üzerine koyduğu bir pösteği parçasına oturarak vâzû nasihat eder ve hadis rivayet eyler idi. Rivayete nazaran mahbeste bulunduğu müddetçe her cüma günleri abdest alır ve cüma namazı için hazırlanır idi. Habisane memuru kendisini men edince üzerinden mesuliyeti atmış olan « İbni Kerram » müsterih olur idi. Avamferip evza ve harekâtile « Nisabur », « Herat » ahalisinden bir çok kimseleri kendisine celbû cezp etmiş idi. (Elfark - sa 202 - 203) de görüldüğü vechile « Nisabur » a ikinci gelişinde esasen « şurin », « Efşin » avamından kendisine tabî olan bir çok kimseler ile beraber gelmiş idi. « İbni Kerram » ın köylülerden ve ayak takımından kendisine rabt etmiş olduğu itbağı bilahere o kadar çoğalmış idi ki bunun « Nisabur » da kalması - hatta mahbesde olduğu halde - mahzurdan salim görülmüyerek (251-865) de bu şehirden çıkarılırken (Kitabülburhan fi marifeti akaidi ehli edyan, Nuruosmaniye kütüphanesi, numara 4919) görüldüğü vechile kendisile beraber şehri terk idenler avamı nas hariç olduğu halde sekiz yüz kişiyi mütecaviz idi ki bunların cümlesinin sırtlarında burnuzlar ve ellerinde tesbihler bulunuyor idi. Bunlar « Nisabur » dan « küdüş » e gelmiş ve burada çalışmış idiler. Rivayete nazaran bunların yalnız « küdüş » de bulunanları yirmi binden ziyade idi. « küdüş » de ve « Semerkant » da « Hânkah » (1) ları dardı. « İbni Kerram » burada

(1) «Makdisî», «Ahseüttetkasım» inde ve «Yakut», «Mucemülbüldan» ında bu

yaşadığı dört sene esnasında « İsa aleyhisselam » ın meşhedinde oturup vağz ederdi. (255-868) de burada vefat etmiş ve « E-riha » kapusunda « Yahya ibni zekeriyya aleyhüma » civarına defn edilmiş idi. Kendisine tabî olanlardan bir çok kimseler uzun müddet bunun kabri üzerinde itikâf etmişlerdi.

1

Kerramiler reisleri gibi zahidane hayatları ile muhtelif tabakalarda ki kimseleri kendilerine celbü cezp ediyorlardı. Bunların en mühim şahsiyetlerinden biri olan ve « kamus şerhi » « Tacilarus » un « İbni Kerram » maddesinde görüldüğü vechile zümî ve mecusîlerden beş bin kadar erkek ve kadını dini islama idhale muaffak olan « Mehmet ibni İshak ibni Mahmişat » in cemaati ve hususile kendisi göstermiş oldukları zühtü tekvalar ile diğer dinî cemaatlerden daha ziyade hürmet ve muhabbet celp etmiş olduklarından Gaznevîlerden « Ebu Mansur Sebüktekin » bu zati ve bunun cemaatini diğer cemaat ve reislere tercih etmiş ve bunlar hakkında hürmet göstermekte bulunmuş idi. Bu hükümdarın oğlu meşhur « Mahmut ibni Sebüktekin » dahi bunlar hakkında pederi gibi hürmet göstermiş ve bunları diğer cemaatlere tercih etmiş idi. Hususile kendisi « Hindistan » da « Multan » maharebesile meşgul iken « İlkhan » ın « Nisabur » üzerine sevk etmiş olduğu askerler « Mehmet ibni Mahmişat » ın pek çok bulunan taraftarlarından korkarak kendisini derdes etmiş ve avdetlerinde beraberlerinde kötürmüş idiler ki bunlardan firara muaffakiyetle « Nisabur » a avdetinden sonra « Mahmut ibni Sebüktekin » in buna karşı olan hürmetine bir az da merhamet karışmış idi. Bu sıralarda mısırdaki fatimilerin « Batınîlik » propagandaları « Horasan » ahalisi arasında yayılmış ve bunların içinde « batınî »

kelimeyi « Muteabbedünlikerramiye bilbeytil makdis » diye zabt ediyorlar. Kendisinden evvelki Arap coğrafyacılarından bu « Hâniyah » kelmesi hakkındaki malumatı nakl eden « Yakut » un kendi kendine bu kelimedeki müzekker ve müennes bu kelime de müzekker ve müenneslik bulması ne kadar garibdir « Mucemülbülden » ın « Hanika » maddesine mürsceat.

olanların adedi çoğalmış idi. « Mahmut ibni Sebüktekin » bunları memurları vasıtasile gizlice takip ettiriyor idi. Fatımiler tarafından memuren « Nisabur » a gelmiş olan batını propagandacısı derdest edildi. Bu adam « Horasan » ın muhtelif şehirlerinde batınıliğe idhal etmiş olduğu kimselerin isimlerini söyledi. Bunlar « Nisabur » a celp edilerek fecî suretler ile ifna ediliyorlar idi (1).

Hükümdarın hürmet ve emniyetine mazhar olmuş olan Kerramilerin muktedaları mekur (Mehmet ibini Mahmişat), mezhebî intikamların feveran etmiş olduğu bu sırada batınılere kendi telakkilerine muhalif olanları da ilave etti. Her kes korkularından bu zate dehalet ediyorlar idi. İfna edilenler içinde bir çok batını olmiyan kimseler de vardı. Bunun tabileri ahaliden fidyei necat alıyor ve herkesi kendilerine delalete mecbur ediyor idiler. Kendilerine dehalet etmiyenleri müfsit ve mülhit damgasiyle damgalamak ve ölüme mahkûm etmekle tehdit ediyorlar idi. (402 - H) de « Horasan » da Kerramilerin bu hareketleri devam ettiği esnada « İmadil'islam » lakabını haız olan « Nisabur » un meşhur fakihî « Sait ibini Mehmet » (343 - 331) ve ya (432) haç maksadile « Nisabur » dan çıkarak hilafet merkezi olan « Bağdat » a uğradı, ve halife « Elkadiribillah » tarafından hürmet ve ikrama mazhar oldu. ve Kerramilerin hareketleri hakkında halife tarafından hükümdar « Mahmut ibini Sebüktekin » e hitaben bir mektup aldı. Avdetinde hükümdarı görmek üzere « Gazne » ye gitti.

(1) Bu esnada Aatımiler tarafından «Taheznî» biri gelerek «Mahmut ibni Sebüktekin» ile görüşmek istedi. Herat «ta hükümdarın nezdine gönderilmek üzere iken hükümdar tarafından «Nisabur» a iade edildi. O tarihte kerramilerin reisi olan «Mahmut ibni mahmişat» ile vaki olan münazaralarında (Taharti) bir liyakat göstermedi. Buradan hükümdarın yanına celp edildiği zaman üzerinde batınılere ait bir çok eserler bulunmuş ve iddia etmekte olduğu siyadetin dahi aslı olmadığını hükümdarın nezdinde bulunan «Hsan bin tahirülmevlevî isbat eylemiş olmağla «aherti» fenâ bir vaziyete düşmüş ve hayatını zayı etmiş idi ki bunun vürudunu haber alan halife «Elkadirübillah» ın «Yeminüdevle Mahmut ibni Sebüktekin» e dinî salabet göstermesi babında göndermiş olduğu mektubun da tesiri var idi. Bu «Taherti» nin rakip olduğu krtir buklemun gibi her dakikada bir renk gösteriyor idi. Hükümdar «Taherti» yi katlettirdiktensonra bu ketırı Heratın şeyhi olan diger Mehmet bin Mehmedilezdiye hedeye etmiş idi.

Hükümdara halifenin mektubunu verdi ve Kerramilerin uluhiyyeti tecsim etmelerini ve uluhiyet şanına layık olmayan itikatlarını tenkit ile söze başladı. Hükümdar o tarihte «Gazne» de bulunan « Mehmet ibini Mahmişat » 1 yanına celp ile bu babda ne diyeceğini kendisinden sordu. « Mehmet ibini Mahmişat » hükümdarın aleyhdarlar tarafına geçmiş olduğunu anladığından bu itikatta olduğunu inkâr etti. Hükümdar bütün valilerine emir verdi. Bu tecsim itikadından teberri edenlerin ellerinde tedris ve vağz ve tezkir cihetleri bırakılıp bu hususta ısrar edenler tedrisden menedilerek nefi ve ya hapis cezarile tecziye edildiler.

Kerramilerin yıldızları sukut etmiş idi. Hükümdar « Sait ibini Mehmet » e bir Hil'at kidirerek halifenin bu zat hakkındaki hürmetine bir nazire yaptı. Kerramilerin muktedaları olan « Mehmet ibini Mahmişat » bu günden itibaren « Sait ibni Mehmet » in hükümdarın nazarından düşmesi için çalışıyor idi. « Sait ibini Mehmet » in « Mutezile » den olduğuna dair bir mahzar tertip ettirip bunu kendi adamlarına imza ettirdi. Hükümdar bu davayı « Kadilkuzat » 1 olan « Ebu bekir Mehmet ibni Abdullahünnasihî » (1) ye havale etti. Her iki tarafın da bir çok tarafdarları olduğundan korkulu bir fitne zuhuru istidadı baş gösterdi. Bu esnada « Mahmut ibini Sebüktekin » in bira-deri « Nasir ibni Sebüktekin » araya girerek « Sait ibni Mehmet » i hükümdarın yeni bir çok hürmetlerine mazhar etmekle beraber hanesinden dışarı çıkmıyarak telif ve mutalaa ile işti-gal etmesi tahtı temine alınarak gaile bertaraf edildi.

Eş'arîlerin meşhur imamlarından « Ebu bekir ibni Forek » için « Nisabur » da bir hane ve bir medrese bina edilerek kendisi bu şehre davet edilmiş idi. Bu namdar âlim dahi Kerramilerin « Tecsim » lerine muarız bulunuyor idi. « Mahmut ibni Sebüktekin » in huzurunda bunların en meşhur kalamcıları olan « Mehmet ibni Haysam » 1 dahi « İbni Forek » sükûta

mecbur etmiş idi. Bu mağlubiyetin acısını çıkarmak için hükümdara Eş'arilerden olan « İbni Forek » in bütün Eş'ariler gibi: « Peygamberin vefatiyle risaleti münkati olduğunu ve bugün hazreti muhammedin peygamber olmadığını kabul etmekte bulunduğunu » söylediler. Hükümdar bizzat « Ebülhasenül Eş'arî » nin kendisine karşı vaki olan bu kadim isnadı duyunca « İbni Forek » i yanına celp ile istizahta bulundu. Bunun « Ebülhasenül Eş'arî » ye ve umumen Eş'arilere bühtan olduğunu söyleyen « İbni Forek » in avdetine müsade etti (1).

3

Gaznevilerden sonra gûriler devrinde dahı meşhur imam (Fahreddini razi) ile Kerramiler arasında bir vak'a cereyan etmiş idi. Bu zat gûrilerin (bamyân) şubesi hükümdarlarından olup gurilerden (Gıyasüttin Mehmet) in kız kardaşının oğlu (Bahaeddin Sam) dan ayrılmış ve bunuu dayısı olan Gıyasüttin) in yanına gelmişti. (Gıyasüttin) bu pek yüksek ve ihatalı bir âlim olan (Fahri raziye) çok hürmette bulunmuş ve (Herat) ta bunun namına bir medrese bina etmişti. Etraftan kendisinden okumak üzere bir çok fakihler de medreseye gelmeye başladılar. /Kerramilerden olan gûrî hanedanı (Heratta) bulunan Kerramiler ile ittifak ile (Fahri razi) nin aleyhinde harekete giriştiler. /Bu hanedandan (giyasettin) in amucasının oğlu ve aynı zamanda kendisinin damadı olan (Ziyaeddin) (Fahreddin raziye) aleyhdar olanların başında bulunuyordu. Şafiî, hanefî ve Kerrami alimler hükûmet merkezi olan (firuz gûh) da (Gıyaseddin) yanında toplanarak (Fahri razî) ile mubahasede bulunmaları arzusunu gösteren (Ziyaeddin) bu arzusuna muvaffak oldu.

(Fahri razî) ve Kerramilerin (Heysamiye) kolundan olan (İbnilkıdve) namile maruf olan (Abdulmecit ibni ömer) ve saire (Firuz gûh) da ictima ettiler.

[1] Kerramilerin bu suretle bir muaffakiyet elde edemiyince «İbni Forek» i avdeti esnasında tesmim etmiş oldukları sövlendiği sibi «İbni husem», «Elmufassal» inde (CI, S 88) «İbni Eorek»in isnat olunan mezkûr kavıldendolrıyı bizzat «Mahmul İbin Sedüktekin»? tarafından tesmim olunmuş olduğun söylemektedir.

(Fahri razî) söze başladı. (İbnilkıdve) (Fahri razî) ye itirazda bulundu. Aralarında söz uzamaya başlayınca hükûmdar (Giyaseddin) meclisi terk eyledi. Bunun üzerine (Fahri razî) (İbnilkıdveye) tecavüze başladı. (İbnilkıdve) (Fahri razî) ye pek sakın cevaplar vererek hilim ve tevazula mukabelede bulundu. (Ziyaeddin) hadiseyi (Giyaseddin)e anlatarak (Fahri razîyi) şikâyet etti Ve (Fahri razî) ye zendeka isnat eyledi. (Giyaseddin) bu isnat ve şikâyete pek kulak asmamışdı. Ertesi günü (İbnilkıdve camide menbere çıktı. «Ey rabbimiz, inzal ettiğin kitabı semavîye iman ettik ve peygambere tabî olduk, [1]» mealindeki ayeti kerimeyi okuduktan sonra: «Ey ahâlî: (Aristonun) malumatını ve (İbni Sinanın) küfriyatını ve (Farabî) nin felsefesini bilmeyiz. Allahın dinini ve peygamberin sünnetini vikaye etmek isteyen bir ihtiyar alim (kendisini kast ediyor) dün ne için, ne sebebe binaen sep ve şetmedildn diyerek ağlamağa başladı. Kerramiler (İbnilkıdve) yi takiben ağlayarak kıyam eylediler. (Fahri razî) nin hükûmdardan uzaklaştırılmasına taraftar olanlar da Kerramilere iltihak ettiler. Her taraftan kıyamlar vuku bularak şehirin içini fitne istila eyledi. Hükûmdar (Giyaseddin) (Fahri razî) yi (Fîruz gûh) dan çıkarmak şuretiyle büyük bir mukatelenin önüne geçti.

Mamafi (Giyaseddin) (Fahri razî) nin tesiri altında kalmıştı [2]. Bundan başka (Giyaseddin) nin nezdinde bulunanlardan mühtelif ilimlere vakıf (Fahri mubarekşah) [3] namındaki şair şafiî fakihlerden (Vecihiddin Mehmet ibini Mahmut) namındaki zati (Giyaseddin) ne takdim etmişti ki bu zatin Kerramilerin mutekadatını tenkit etmesi de ayrıca tesir hasıl ettiğinden (Gi-

[1] Rabbena amenna bima enzette vettebanerresul fektübna maaşşahidin—âli umran suresi

Elmîlelü vennihal. Cilt I, S 37, mısır tabı.

[2] Bütün hükûmdarların en iyilerinden madut olan «Giyaseddin» sarayında «Fahreddini Razî» nin vazlarını dinler ve bu büyük allmın sözlerinin tesiriyle hünkür hünkür ağlardı Fahrîrazî'nin dahi «İbni Forek» gibi karramiler tarafından tesmim olunmuş olduğu hakkında bir rivayet vardır.

[3] Londra elseni şarkîye mektebi müdürü «Edvart Denison Ros» tarafından heçen sene tarihi tab edilmiş olan «Fahreddi mübarkkah» dır.

yaseddin) Kerramiliği terk ile (Şafiî) mezhebini kabul etti, ve şafiîler için müteaddit medreseler ve (Gazne) de bunlara mahsus bir de cami bina eyledi. Kerramiler bu (Veihiddin) in aleyhinde de seayetlerde bulunduysa da bir netice istihsal edemediler. (İbni esir [cilt 12, s 72]).

Bu (Giyaseddin) ve bunun pederi (Şehabeddin) in (Horasan) ı elde etdikten sonra bura efkârı umumiyesinde (Giyaseddin) şafiî ve biraderi (Şehabeddin) hanefi mezhebini (Kerramilerin müstahkar addedilmekte olduklarını gördüklerinden dolayı siyaseten Kerramiliği bırakarak kabul etmiş olduklarını söylemektedir. Eşasen bu hükûmdar mezheblere bağlanarak taassup göstermeyi hükûmdarlar hakkında çirkin görenlerdendi.

4

(Şehristanî) tarafından (1), mezhebî: mezheplerin döküntülerinden toplanmış ve (Havariç) mezhebine en yakın mezheb olarak vazolunmuş (?) olmakla ve kendisi az malumat sahibi olduğu gibi mezhebinide yalnız (Horasan) köylülerine kabul ettire bilmiş bulunmakla tevsif olunan (İbni Kerram) ın mezhebi için vazettiği usul bervechi atidir:

1.— Cenabı hak havadise mahal olur, Cenabı hak kıyamı havadis caizdir.

izah (Mutezile) ve (Cehmiye) zati barinin sıfatlarını nefide müsterektirler, halbuki sahabe ve tabüni takıp ile tefelsüf etmemiş olan (Selefiye) naslarda gördükleri vechile zatıbarî de sıfatlar bulunduğunu kabul ediyorlardı, (İbni Küllap) ve muakkipleri olan (Ebülhasenüleşari ve (Ebül'abbasülkalansî) gibiler mütevassıt bir vaziyet alarak hem (Selefiye) ve hem (Mutezile) ve (Cehmiye) ye hak verdiler. Şöyleki: Bunlar (Haktaalada) (Sıfatı zatiye) bulunduğunu kabul ettilersede (Sıfatı ihtiyariye) (mesela meşiiyetile tekellüm eylemesi ve bir kâ-

(1) Zamanında hanefilerin imamı idi. Fakih ve mutekellim idi. Edebiyktat yedi tutası var idi. 77 İtîzale kail idi. İmamı gazalnin hocası « İmamülharemeyn » bu zatın zakâ ve iktidarının sena hanı idi. (H 484) de vefat etmiştir.

firi sevmediği halde o kâfirin mümin olmasile onu sever olması gibi ki bunlara (Sıfatı ihtiyariye) ve ya (efâli ihtiyariye) denilir) bulunduğunu kabul etmediler. (Mutezile) ve (Cehmiye) cenabı hakkın tekellümünü zatiyle kaim bir sıfat addetmeyerek bunu fezada halk ettiğini söylerlerdi. (Küllabiye) ise kelamı, cenabı hakkın kendi kudret ve meşîyyetinin taaluk edebileceği bir (Sıfatı filiye) değil (hayat) gibi cenabı hak ile kaim ezeli bir sıfat bir (manayi vahit) addediyorlardı.

(Salimiyye) ise kelamın zati ilahinin lâzımı gayrı mufarıkı olan ezeli huruf ve esvat olduğunu söyleyorlardı: Her zaman temamiyle naslara sadık kalmış olan (Selefiyyelerce) sair sıfatlar gibi kudret ve meşîyyeti ilahiyenin taaluk edebileceği bir sıfat olan (Kelam) sıfatının dahi zati barî ile kıyamını kabul ediliyordu. Yani (Kelam) bir (Sıfatı filiye) dahi olsa bunlarca zati barî ile kaim oluyordu. Bundan dolayı (Abdullah ibni mubarek) ve (Ahmed ibni hanbel): « Cenabı hak nasıl isterse ve ne zaman isterse daima tekellüm eder durur demişlerdi ». Çünkü bunlar vacibül vücudü isbat için naslarda görülen (Delili kemali) ikame etmiş olduklarından zati barî ile sıfatı ihtiyariyyenin kıyamında bir mahzur görmemişlerdir. Fakat (mutezile) ne muakkipleri vacibül vücudü isbatta (Delili hudusu) iltizam ettiklerinden zati barî ile sıfatı ihtiyariyyenin kıyamını kabul edememişlerdir. Çünkü bunlarca (havadisden halî olmayan her şey hadisdir) demekki (Cenabı hakile kıyamı havadis caizdir) diyen (ibni Kerram) (Selefiyyeye) tebeiyet etmiştir. Fakat (ibni Kerram) bu tebeiyetle beraber aynı zamanda (Selafiyeden) ayrılmıştır. Çünkü buna göre Cenabı hak meşîyyet ve kudretiyle mütekellim isede bu tekellüm ezeli değildir. Çünkü buna göre bu tekellümün ezeli olması evveli olmayan havadisi ıktiza eder ki buda mümtendir.

Ezeli olan, kelama tealluk eden kudretidir.

2 — Cenabı hak ile kaim olan havadis, kudretiyle zatinde hadis olan havadistir. Bundan dolayıdır ki bu halk ve idam ve terzik ve icada bu kelimelerin kendi manalarını vermeyup halka halikiyyete kudret ve terzika razikiyyete kudret ve icada

mucidiyyete kudret manasını vermiş ve ezeli olarak yalnız bu kudreti almıştır.

(İbni Kerramın) zatı barî ile kaim olan havadisden addettiği bu halk ve îdam ve terzik ve îcat kelimelerine kendi manalarını vermeyerek bunları kudrete irca etmesi hadislerin ezeli olamayacaklarına binaen olduğu gibi bunların müessirin esere nisbetinden taakul olunan ve müessirin esere izafetiyle kaim bulunan izafî manalardan olup ilim ve sair sıfatlar gibi hakikatî zatiyyeye malik bulunmadıklarından bunların müessiriyyetleri olamayacakları mülazasına dahi olabilir.

3 — Cenabı hak ile kaim olan havadise mahluk ve meful ve muhdes denilmek caiz değildir. Muhdes Cenabı hakka muhayyer olan cevahir ve âraza ıtlak olunur.

4 — Cenabı hakkın zatinde hadis olan havadisın in'îdamı caiz değildir. Vacibülbekadır. Ademi müstehildir.

Mesela: Cenabı hakkın zatinde hadis olan Halk ve terzik hadis olduktan sonra mün'adim olsalardı bunların inidamları ya doğrudan doğruya Cenabı hakkın kudreti ilahiyyesiyle ve ya kudreti ilahiyyesiyle zatinde hadis olan îdam ile vaki olurdu. Doğrudan doğruya kudreti ilahiyye ile mün'adim olamazlar. Çünkü bunların hudusları doğrudan doğruya kudreti ilahiyye ile vaki olmuş olmakla ademleri dahi yine doğrudan doğruya kudreti ilahiye ile vaki olacak olsa mucet ile mudemin şartı birleşmiş olur. Halbuki mucet ile mudemin şartları müdebayın olmak lâzımdır. ve aynı zamanda Cenabı hakta hadis olan havadisın in'îdamı doğrudan doğruya kudreti ilahiye vaki olacak olursa îdam ile mudem birleşir ki bu taktirde Cenabı hak zatinde kudretiyle hadis olan îdam vasıtası aradan kalkmak suretiyle mudeme mahal olmuş olur. İdamda mudeme mahal olduğu gibi icrada dahi mucet ve muhdese mahal olmuş olur ki buda muhaldir.

İkinci şikka; yani Cenabı hakkın zatinde hadis olan halk ve terzik doğrudan doğruya kudreti ilahiye ile münadim olmayup kudreti ilahiyyesiyle zatinde hadis olan îdam vasıtasıyla mün'adim olmasına gelince, buda teselsülü icap edeceği için

batıldır. Çünkü bu îdamın da ademi taktır olunmak caizdir. Olmakla teselsul lâzım gelmiş olur. Binaen aleyh zati barî de hadis olan havadisın in'idamı caiz değildir. (Elfark) da (sa 205, satır 12 13) görüldüğü vechile bu havadisın in'idamını caiz görmeyenler (Kerramiye) nin bir kısmı olup ekserisi bunların in'idamlarını caiz görmüşlerdir.

5 — Muhdes, ihdasın sübütünü takip eden hali sabitte bilâfâsıl hadis olur. Muhdesin hali bakasında ihdasın tesiri yoktur.

6 — Cenabı hakkın, gerek zati ilahisinde hadis olan havadisın ve gerek zati ilahisine mübayin olan muhdesatın asıllarına taalluk eden kadim bir meşîyyeti vardır. Birde muhdesatın tafsillerine taalluk eden iradeleri vardır ki bu iradeler hadistir.

7 — Cenabı hakkın zatinde hadis olan havadis kendisine bir vasfı zait icap etmez.

ÎZAH:

İkinci salın îzahında arzolunduğu vechile cenabıhakkın zatında hadis olan havadis muhdesat ile zati arasında mutavassıt olan havadisdi. Meselâ, muhadisattan merzukları alacak olursak bu merzuklardan evvel zatiilahide evvela terzik hadis olmuş ve bunun vasıtasıyla bilâfâsıl merzuk muhdes olmuştur. Âlemde her hangi bir cisim ve ya araz tehaddüs edeceği vakit bunlarca zatibaride evvela tehaddüs edecek cisim ve ya arazın hüdüsünü irade hadis olur. Ve bu iradeyi takipeden (kün—ol) emri hadis olur. Sonra o hadisi rüyet hadis olur. Ve eger o hadis mesmuattan ise onu işitmek hadis olur. Bir cisim ve ya arazın îdamı dahi bu vechile yani evvel onların ademlerini irade ve bu iradeyi takipeden (ifni—fani ol) emri hadis olur ki cenabıhakkın zatinde hadis olan bu havadis kendisine birer sıfat teşkil etmezler. Çünkü bunlarca halk ile mahluk ve terzik ile merzuk ayrılmış olmakla meselâ zatibaride hadis olan halk mahlukun vücudu ile değil galikiyyet ile tahakkuk etmiş olduğundan kendisi halik olmaz. Binaen kendisinde hadisolan havadis kendisine bir sıfat teşkil eylemez. Halik olması hali-

kıyyeti vasıtasıyla zatine mübayin olan cisimleri zatinin haricinde ihdas etmesiyle olur. Aynı zamanda zatinin ihdas eylediği iradesinden dolayı (mürit) ve (kün) ve ya (ifni) kavlinde dolayı basır ve işitdiğinden dolayı semi dahi olmaz. Çünkü irade mürat ile değil müridiyet ile ve kavil mekul ile değil kailiyyet ile ve basır olması mubassır ile değil basırıyyet ve cemi olması dahi mesmuile değil sami'iyet ile tahakkuk etmiştir. Ve bu masdarların mâna ve mercileri dahi bunlara taalluk eden kudreti ilahiyeden ibarettir. Her mevcüt için ayrı bir icat ve her bir madum için ayrı bir îdam olup olmamasında bunların aralarında ihtilaf vardır. Bunun neticesi olarak kudreti ilahiyyenin taaddüt edüp etmeyeceğinde dahi ihtilaf etmişlerdir.

5

Keramilerin hüsün ve kubuhda aklın hakimiyeti gibi (mutazile) den almış oldukları fikirler (şerhi makasıtta) da (c2,s151) görüldüğü veçhile bunlarda velilerin peygamberler derecesine ve hatta peygamberlerin derecesinden daha yüksek derecelere vasıl olduklarını söyleyenler dahi vardır. (tecviz ve tadil) babında ve (nübüvvet) hususunda sözleri vardır. (fıkıh) a ait hususî fihirler dahi sert etmişlerdir.

(Elfark) sahibi (s 215) bunlardan kendisiyle muasır olan (İbrahim ibni muhacir) namında bir zatin dahi bazı akval ihtita etmiş olduğunu zikretmektedir. Bu zat cenabı hakkın isimlerini dahi zati baride hadis olmuş olan arazdan her hangi bir ismi dahi müsemmasına hülul etmiş bir araz olarak kabul ederdi. Mesela (allah) ismi zati barinin cismi kadinine hülul etmiş bir araz olduğu gibi (rahman), (rahim) ve sair esmai ilahiyeden ayrı ayrı arazlardı. Bu adamın nazarında (allah) (rahman) ın ve (rahim) dahi (rahim) in gayrı idi. Sahibi diyor ki (H 370) de samanilerin seraskerleri (nasıruddevle

ebülhasen Muhammet ibni İbrahim ibni simcur) un meclisinde bu adam ile münazarada bulundum. (Sarık) ismini cismi sarika hülul etmiş bir araz addile eismın sarık olmadığını ve aynı zamanda bu sarık cezadide olacak olursa cezadide olmanın dahi sarikin gayrı bulunduğunu itirafa mecbur ederek münazaraya hitam verdim.

Darülfünun ilahiyat fakültesi
kelam tarihi müderrisi
M. ŞEREFEDDİN

Mahazlar:

Elkâmil — İzzeddin ibni esir.

Aktülceman fi tarihi ehlizzeman — Bedreddini mahmudul'-
ayni. (yazma)

Elmuntazam — İbnülcevza (yazma)

Tarihi yeminî — Ebünnasır muhammed ibni abdülceb-
barülutbî.

(Elmilelü vennihal) — Şehristanî.

(Elfaslu filmileli vel'ehvai vennihli) — İbni hazm.

(Elfarku beynelfark) — Ebu mansur abdukkahir ibni tahi-
rülbağdadî.

Usulüddin — Ebu masur abdukkahiribni tahirulbağdadî.
gunye — Abdülkadiri geylehî.

Elferkan beynelhakkl velbatil — ibni teymtyye.

Şerhi makasıt — Sadeddini teftazanî.

Şerhi mevakif — Adudüddini eycî.

Nucemülbüldan — Yakutü hamevî.

Ahsenbttekasim — Makdisî.

Elbürhan fi marifeti akaidi ehliliman — ... (yazma). Nu-
ruosmaniye tacülarus. Yezidî

İLÂVE

Geçen nushadaki(İbni tumert) ünvanlı makalemizde bu (tumert) kelimesinin (İbni hallikân) dan naklen yalnız sureti telaffuzunu göstermiş ve kelimenin mânasını tayin edememiş olduğumuzdan bu hususta sükût etmiş idik. Bilahere E. Levi-provençal, tarafından bu sene firansızca tercemesiyle beraber (Paris) de tabedilmiş olan (kitabı ahbarülmehdî İbni tumert ve ibtidai devletülmuvahhidin) namındaki eserde bu hususta malumat bulunmuş olduğumuzdan berveçhi zir derc ediyoruz:

(İqni tumert) in pederinin ismi (Abdullah) idisede küçüklüğündenberi pederi olan (tumert) (Abdullah) namile maruf olmayup (tumert) namile maruf idi. Sebebi şu idi ki: Bu (Abdullah) dünyaya geldiği zaman valıdesi sürurundan: (Atumert inuisik ayyusi) demiş idi ki (ogulcağızım, seninle nekadar ferah buldum.» Manasını mutazammın idi. Bu kadın bu çocuğa daima böyle hitap eder ve bu çocuğu soranlara: (Yek tumert) derdi ki, bu da (ferah ve sürur oldu) manasını ihtiva ediyordu. Bundandolayı bu (tumert) kelimesi bu çocuğu isim olmuş ve asıl ismi (Abdullah) unutulmuştu. Kitabı ahbarülmehdî (S. 30).
